

ЗАКУПІВЛЯ ПОСЛУГ З ЮРИДИЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ ТА ЮРИДИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА

PROCUREMENT OF LEGAL CONSULTING AND LEGAL REPRESENTATION SERVICES

Зайцев О.Л., к.ю.н.,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін факультету № 4
Харківський національний університет внутрішніх справ

Ясечко С.В., к.ю.н.,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін факультету № 4
Харківський національний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена розгляду актуальних питань публічних закупівель, які виникли в ході розпочатої рекодифікації Цивільного Кодексу України, військової агресії проти України та відповідних змінах економічних відносинах, переведених на воєнний стан. Законодавець відреагував на ці зміни – прийнявши низку нових нормативно-правових актів, які докорінно змінили правила проведення публічних закупівель. Але замовники та учасники публічних закупівель заслуговують належного правового захисту своїх прав та інтересів при проведенні публічних закупівель, навіть в таких не простих для України умовах. Тому що більшість відносин з публічних закупівель не тільки складні за своєю юридичною природою, але потребують фактичної участі представників в процесуальних відносинах у зв'язку з чим існує постійний попит на послуги з юридичного консультування та юридичного представництва.

В статті автори розглянули загальну динаміку змін нормативного регулювання публічних закупівель під час воєнного стану. Узагальнили наукові роботи, присвячені розгляду питань державних закупівель послуг з юридичного консультування та юридичного представництва. Окремо з системи «Prozorro» проаналізовані найкрупніші за вартістю процедури публічних закупівель по закупівлі послуг з юридичного консультування та юридичного представництва.

Через призму антикорупційного законодавства проаналізовані виключення для закупівель юридичних послуг, які здійснює Національний банк України для представництва своїх інтересів в органах влади іноземних держав, а також юридичні послуги, пов'язані із захистом його прав та інтересів під час врегулювання спорів, розгляду в закордонних юрисдикційних органах.

В статті автори приєднались до загального правового визначення юридичного консультування та представництва. Та зробили власний аналіз поняття договору про публічні закупівлі.

Встановлені та охарактеризовані основні концептуальні протиріччя між договором про закупівлю послуг з юридичного консультування і юридичного представництва та цивільно-правовим договором консалтингу.

Ключові слова: тендер, публічні закупівлі, договір, договір про закупівлю, юридичні послуги, договір юридичних послуг, юридичне консультування, юридичне представництво.

The article is devoted to the consideration of topical issues in public procurement that have arisen in the course of the current recodification of the Civil Code of Ukraine, military aggression against Ukraine and the corresponding changes in economic relations under martial law. The legislator has responded to these changes by adopting a number of new regulations that have fundamentally changed the rules for public procurement. However, entities and participants in public procurement deserve proper legal protection of their rights and interests in conducting public procurement, even in such a challenging situation for Ukraine. Because the majority of public procurement relations are not only complex in their legal nature, but also require the actual participation of representatives in procedural relations, and therefore there is a constant demand for legal consulting and legal representation services.

The authors have examined the general dynamics of changes in the regulatory framework for public procurement during martial law. They have summarised research papers on public procurement of legal consulting and legal representation services. The most expensive public procurement procedures for purchasing legal consulting and legal representation services have been additionally analysed from the «Prozorro» system.

The exemptions for procurement of legal services used by the National Bank of Ukraine to represent its interests in foreign authorities, as well as legal services related to the protection of its rights and interests in dispute resolution and proceedings in foreign jurisdictions have been analysed through the prism of anti-corruption legislation in the article.

The authors of the article have adopted the general legal definition of legal consulting and representation. They also have made their own analysis of the concept of a public procurement contract.

The main conceptual contradictions between the contract for the procurement of legal consulting and legal representation services and the civil law consulting contract have been identified and characterised.

Key words: tender, public procurement, contract, procurement contract, legal services, legal services contract, legal consulting, legal representation.

Постановка проблеми. В національному законодавстві держави України публічні закупівлі запроваджені після прийняття розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1993 р. № 604-р «Про заходи щодо підготовки і проведення Міжнародного тендеру з розв'язання проблеми перетворення об'єкта «Укриття» Чорнобильської АЕС в екологічно безпечну систему». Найперший тендер в нашій державі мав ознаки представницького, оскільки уповноважував Міністра у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та його заступників виступати від імені Уряду України у названих міжнародних організаціях при здійсненні заходів щодо підготовки і проведення тендеру, а також під час міжнародних переговорів, спрямованих на пошук необхідних джерел фінансування зазначених робіт.

З 1997 р. процедура публічних закупівель була запроваджена для всіх державних замовників в Україні відповідно до постанови КМ України «Про організацію та проведення торгів (тендерів) у сфері державних закупівель товарів (робіт, послуг)» від 28 червня 1997 р. № 694 [1, с. 73]. Прийнятий 19 вересня 2019 р. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення публічних закупівель» № 114-IX [2] містить в собі квінтесенцію 26 років роботи законодавця над постійним удосконаленням процедури публічних закупівель [3, с. 233].

З початку війни Мін'юст, МЗС, Мінфін, представляють інтереси України в закордонних юрисдикційних органах, зокрема, на виконання Порядку здійснення захисту прав та інтересів України під час врегулювання спорів,

розгляду у закордонних юрисдикційних органах справ за участю іноземного суб'єкта та України і заяв, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, завданої внаслідок міжнародного збройного конфлікту на території України, затвердженого Указом Президента України від 25.06.2002 № 581/2002, та Порядку забезпечення представництва України під час розгляду справ у Європейському суді з прав людини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29.04.2004 № 553. Але щоб таке представництво було прозорим до нього треба застосувати правила публічних закупівель.

Стан дослідження проблеми. Окрім практиків-консультантів науковці різних галузей права активно здійснювали наукові дослідження в сфері державних закупівель. Результатом наукового пошуку стали дисертаційні дослідження Юдіцького О. Л. «Правове регулювання закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти» [4], Петруненко Я. В. «Господарсько-правові основи державних закупівель в Україні» [5], Олефіра А. О. «Господарське-правове забезпечення державних закупівель у сфері охорони здоров'я» [6], Письменної М. С. «Методологія та організація аналізу і контролю закупівель за державні кошти» [7], Сошникова А.О. «Теоретичні засади здійснення публічних закупівель» [8] у яких започатковано вирішення проблем державних закупівель. Але завдання, що в них вирішуватися, знаходяться поза межами цивільного права, а саме, на перехресті економічної науки з державним управлінням, господарським та адміністративним галузями права. Наведеним вище обумовлюється спроба вирішення практичних проблем договору про закупівлю через призму цивільно-правового аналізу [9, с. 5].

Мета і завдання дослідження. Метою статті є критичний аналіз договору про закупівлю послуг з юридичного консультування та юридичного представництва за допомогою цивільно-правового інструментарію. та розробка критеріїв виявлення в нормах про публічні закупівлі алогізмів, які прямо протирічать нормам цивільного законодавства про договір консалтингу. Завдання статті – узагальнити основні концептуальні протиріччя між договором про закупівлю послуг з юридичного консультування і юридичного представництва та цивільно-правовим договором консалтингу.

Наукова новизна дослідження. Наукова новизна результатів дослідження має похідний характер, оскільки це подальший розвиток ідей авторів, які на основі комплексного дослідження, але з позиції цивілістичної науки аналізують проблематику цивільно-правового здійснення публічних закупівель та розробляють нові наукові положення та пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері публічних закупівель.

Виклад основного матеріалу. Найдорожчою сумою закупівлі в Україні за предметом (ДК 021:2015: 79110000-8 – Послуги з юридичного консультування та юридичного представництва) вартістю 380 634 459 831,00 грн була оголошена 14 липня 2022 року Регіональним центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги у черкаській області закупівля без використання електронної системи з «послуги з юридичного консультування та юридичного представництва (на підставі доручення для надання БВПД від 14.04.2022 № 023-230000195 договір № 49/25 на стадії провадження 33)» [10]. Але 15 липня 2022 року торги були відмінені на підставі «відсутність подальшої потреби в закупівлі товарів, робіт і послуг», це традиційна підстава скасування закупівлі у випадку виявленні помилок Замовника при завантаженні інформації в систему «Prozorro», а оскільки не існує механізму виправлення описок, то тоги були скасовані.

Наступною реально найбільшою сумою в розмірі 222 280 230,80 була оголошена 14 червня 2018 року Міністерством юстиції України переговорна процедура з заку-

півлі «Послуги з юридичного консультування та юридичного представництва код ДК 021:2015:79110000-8 (Справа за позовом компаній «Littop Enterprises Limited», «Bridgemont Ventures Limited» і «Bordo Management Limited» до держави Україна)» [11]. За результатами якої 19 липня 2018 був укладений договір з міжнародною юридичною фірмою «Latham & Watkins (London) LLP» #6952067cas на загальну суму 8 027 807,00 USD.

Всього в Україні закупівель юридичних послуг на суму більше ніж 1 000 000,00 грн було оголошено на момент формування матеріалу 287 тендерів. Після початку військової агресії найдорожчою процедурою в Україні з сумою 2 000 000,00 грн були відкриті торги з особливостями, проведені КП КМР «ДОБРОБУТ» за предметом «Послуги з юридичного консультування та юридичного представництва (надання послуг з юридичного консультування, юридичного представництва тощо) на основі CPV за ДК 021:2015 79110000-8» [12], за результатами якої 02 березня 2023 був укладений договір з ТОВ «Юридична перспектива Д» #44743011 на загальну суму 1 877 632,84 грн. з ПДВ.

Всього в системі «Prozorro» розміщено більше 10 000 тендерів за предметом закупівлі «79110000-8 – Послуги з юридичного консультування та юридичного представництва», причому 349 тендерів були відмінені, а 91 тендер не відбувся.

При цьому в Законі України «Про публічні закупівлі» є індивідуальні виключення, так юридичні послуги, закупівля яких здійснюється Національним банком України для представництва його інтересів в органах влади іноземних держав, а також юридичні послуги, пов'язані із захистом його прав та інтересів під час врегулювання спорів, розгляду в закордонних юрисдикційних органах справ, учасником яких є Національний банк України. Закупівля таких послуг здійснюється Національним банком України у визначеному ним порядку. За результатами такої закупівлі Національний банк України оприлюднює в електронній системі закупівель звіт про договір про закупівлю, укладений без використання електронної системи закупівлі [13, с. 65–66].

Але Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) провело антикорупційну експертизу проекту закону, який дозволяє Національному банку України (НБУ) купувати юридичні послуги для представництва в іноземних судах в обхід Закону України «Про публічні закупівлі» та системи Prozorro. Це обмежить прозорість процедур та не дозволить громадськості моніторити витрачання бюджетних коштів. Зараз НБУ купує юридичні послуги для представництва за кордоном на відкритих торгах. Автори ж законопроекту скаржаться, що процедура є тривалою та надто обтяжливою. НАЗК рекомендує Внести зміни до Закону та дозволити використовувати переговорну процедуру для закупівлі юридичних послуг для представництва інтересів НБУ в судах закордоном. Таку процедуру успішно застосовують Міністерство юстиції та Міністерство закордонних справ при закупівлі юридичних послуг для міжнародних судів та арбітражів.

НБУ не буде зобов'язаний публікувати жодної інформації про такі закупівлі в Prozorro. Громадськість не зможе відмоніторити, які юридичні компанії залучає НБУ та скільки коштів він на це витрачає. Ознайомитися з результатами антикорупційної експертизи можна за посиланням: <https://bit.ly/3inQoy7> [14].

І випадки уникнення від процедури публічної закупівлі не поодинокі. Витрати на зовнішніх юридичних радників зі Сполучених Штатів Америки, які залучаються Кабінетом Міністрів України по лінії Міністерства закордонних справ, суттєво перевищують зарплатний фонд штатних юристів цього органу. Про це свідчить інформація, викладена у листі МЗС від 04.04.2023 №72/13-091-38012, надісланий у відповідь на запит адвоката Володимира Бога-

тиря щодо юридичних радників, які залучались урядом України у 2019–2023 роках МЗС у період з 2019 по 2022 рік було укладено договори про закупівлю юридичних послуг з юридичною фірмою зі Сполучених Штатів Америки «Covington & Burling LLP». За цими договорами юрфірма зобов'язується надати МЗС юридичні послуги щодо захисту прав та інтересів України під час розв'язання міжнародних спорів за участю України та інших суб'єктів міжнародного права. Отже, за останні повні чотири роки, на зовнішніх консультантів МЗС було виділено 20 млн 665 тис. доларів США. Це в середньому 5,17 млн на рік або близько 14,1 тис. щодня.

Наведена статистика та нерівноправний підхід законодавця до суб'єктів закупівель вказує на прогалини в законодавстві та на високий відсоток закупівель, в яких Замовник не зміг досягнути позитивного результату проведення закупівель, що свідчить про актуальність обраного напрямку дослідження.

Ми приєднуємось до правової позиції Ольги Марченко, відповідно до якої, юридичне консультування – це професійна діяльність фахівців з різних галузей права, метою якої є надання у консультаційній формі кваліфікованої допомоги фізичним і юридичним особам у розв'язанні різноманітних правових проблем; спосіб вирішення професійних завдань, поетапна процедура, використовувана в юридичній практиці фахівцями різних напрямів для орієнтації фізичних і юридичних осіб шляхом правових порад, забезпечення необхідною правовою інформацією і вибору оптимального варіанта вирішення проблеми. Юридичне консультування є одним із напрямів юридичної практичної діяльності як системи свідомо-вольових конкретних дій і операцій з охорони і захисту прав, свобод та законних інтересів особи, що здійснюються юристами на професійній основі у межах права і мають юридичні наслідки [15, с. 4–5].

Відповідно до п. 5 ст. 1 Закону України «Про публічні закупівлі» (надалі Закону), договір про закупівлю – договір, що укладається між замовником і учасником за результатами проведення процедури закупівлі та передбачає надання послуг, виконання робіт або набуття права власності на товари. Також п. 1 ст. 36 Закону закріплює, що договір про закупівлю укладається відповідно до норм Цивільного кодексу України (надалі ЦК України) та Господарського кодексу України з урахуванням особливостей, визначених Законом. Легальне поняття договору, яке міститься в п. 1 ст. 626 ЦК України визначає договір як домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Господарський кодекс України не містить визначення договору, тому механічно об'єднавши два визначення отримуємо третє, в якому договір про закупівлю – домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, що укладається між замовником і учасником за результатами проведення процедури закупівлі та передбачає надання послуг, виконання робіт або набуття права власності на товари. Недосконалість такого підходу законодавця очевидна і полягає в наступному:

Концепція домовленості між сторонами (як підстава виникнення договірних зобов'язань), на якій ґрунтується все приватне право, підмінюється результатами проведення процедури закупівлі (звітом про результати проведення закупівлі шляхом його автоматичної генерації в електронній системі закупівель), тобто договір про закупівлю укладається не на підставі домовленості, а на підставі звіту в електронній системі закупівель [16, с. 132].

Домовленість двох або більше сторін у вищевказаному понятті обмежується визначеним та поіменованим статусом замовника та учасника, тобто сторони перестають бути юридично рівними. Замовники це – органи державної влади, органи місцевого самоврядування та органи

соціального страхування, створені відповідно до закону, а також юридичні особи (підприємства, установи, організації) та їх об'єднання, які забезпечують потреби держави або територіальної громади, якщо така діяльність не здійснюється на промисловій чи комерційній основі, за наявності однієї з таких ознак. Учасник процедури закупівлі (далі – учасник) – фізична особа, у тому числі фізична особа – підприємець, юридична особа (резидент або нерезидент), яка подала тендерну пропозицію або взяла участь у переговорах у разі застосування переговорної процедури закупівлі. Зрозуміло, що здебільшого статуси замовника та учасника актуальні на стадії «до визначення Переможця». І хоча ст. 627 ЦК України передбачає, що сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору..., але їх очевидна нерівноправність чітко прослідковується у ст. 17 Закону, надаючи Замовнику важливість на власний розсуд відмінити закупівлю в разі: 1) відсутності подальшої потреби в закупівлі товарів, робіт і послуг; 2) неможливості усунення порушень, що виникли через виявлені порушення законодавства з питань публічних закупівель; 3) скорочення видатків на здійснення закупівлі товарів, робіт і послуг. Таким чином Замовники в порушення цивільно-правового принципу рівності сторін завжди будуть у переважному становищі перед Учасниками публічної закупівлі.

Закон з незрозумілих підстав обмежує встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків лише до надання послуг, виконання робіт або набуття права власності на товари. В свою чергу ЦК України у III розділі «Окремі види зобов'язань» вістить 26 глав, в яких закріплені окремі види договірних зобов'язань (від купівлі-продажу до спільної діяльності) [17]. Навіть такий розповсюджений цивільно-правовий договір, як оренда не може бути віднесений до надання послуг, виконання робіт або набуття права власності на товари.

Договір про надання правової допомоги може укладатися на користь клієнта іншою особою, яка діє в його інтересах. Особливості укладення та змісту контрактів (договорів) з адвокатами, які надають безоплатну правову допомогу, встановлюються законом, що регулює порядок надання безоплатної правової допомоги (ч. 4 ст. 27 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність»).

Зміст договору про надання правової допомоги не може суперечити Конституції України та законам України, інтересам держави і суспільства, його моральним засадам, присязі адвоката України та Правилам адвокатської етики, затвердженим звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09.06.2017 (зі змінами, затвердженими 3'їздом адвокатів України від 15.02.2019).

Але, як що предмет закупівель предметом (ДК 021:2015: 79110000-8 – послуги з юридичного консультування та юридичного представництва) розглянути через призму поточної нормативної бази у вигляді ухваленого 19 вересня 2019 р. Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про публічні закупівлі” та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення публічних закупівель» № 114-IX та прийнятого Кабінетом Міністрів України 28 лютого 2022 постановою № 169 «Деякі питання здійснення оборонних та публічних закупівель товарів, робіт і послуг в умовах воєнного стану», зі змінами (далі – Постанова № 169), відповідно до якої в умовах воєнного стану оборонні та публічні закупівлі товарів, робіт і послуг здійснюються без застосування процедур закупівель та спрощених закупівель, визначених Законом та Законом України «Про оборонні закупівлі». Таким чином в умовах воєнного стану були започатковані інші умови, а саме, державні замовники у сфері оборони та служби державного замовника здійснюють закупівлі юридичних послуг оборонного призначення без застосування видів (процедур) закупівель, визначених Законом України «Про оборонні

закупівлі». Такі закупівлі не включаються до річного плану закупівель.

Наступною новацією було розділення закупівель на оборонні та інші. 11 листопада 2022 р. постановою КМУ № 1275 «Про затвердження особливостей здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану», яка встановила особливий порядок та умови здійснення оборонних закупівель для державних замовників у сфері оборони, служб державного замовника, а також військових частин, організацій (установ, закладів), що уповноважуються рішенням державного замовника у сфері оборони на здійснення закупівель та укладення державних контрактів (договорів), із забезпеченням захищеності державних замовників від воєнних загроз на період дії правового режиму воєнного стану.

На відміну від Постанови № 169 Постановою № 1178 «Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування» яка не скасувавши Закон України «Про публічні закупівлі» істотно збільшила кількість процедур, передбачивши, що Замовники, у тому числі централізовані закупівельні організації, здійснюють закупівлі послуг

(крім послуг з поточного ремонту), вартість яких становить або перевищує 100 тис. гривень шляхом застосування відкритих торгів у порядку, визначеному цими особливостями, та/або шляхом використання електронного каталогу для закупівлі товару відповідно до порядку, встановленого постановою Кабінету Міністрів України від 14 вересня 2020 р. № 822 «Про затвердження Порядку формування та використання електронного каталогу», з урахуванням положень, визначених особливостями. Одразу слід зазначити, що за предметом «79110000-8 – Послуги з юридичного консультування та юридичного представництва» в Prozorro Market повністю відсутні.

Висновки:

1. На час воєнного стану на договори за предметом «79110000-8 – Послуги з юридичного консультування та юридичного представництва» можна було б поширити концепцію цивільно-правового договору і правила укладання, як для Національного банку України.

2. Порядок укладання договору на закупівлю послуг з юридичного консультування та юридичного представництва з надто ускладненими за умови відсутності електричної енергії та інтернету.

3. Форма договору на закупівлю послуг з юридичного консультування та юридичного представництва могла б відповідати формі укладання цивільно-правового договору адвокатських об'єднань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зайцев О.Л. Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток тендерного права. *Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток вітчизняного права* : матеріали всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф. Одеса: Одеса, ОДУВС, 2017. 164 с.
2. Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення публічних закупівель: Закон України в редакції Редакція від 01.01.2020 *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2019, № 45, ст. 289. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-20> (дата звернення: 14.02.2023).
3. О. Зайцев, С. Ясечко. Договір про публічні закупівлі у період воєнного стану. *Актуальні проблеми співвідношення та взаємовпливу сучасної цивільно-правової доктрини, законодавства та практики правозастосування в Україні* : збірник статей. Одеса, 2022. 498 с.
4. Юдіцький О. Л. Правове регулювання закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / ич ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2013. 18 с.
5. Петруненко Я. В. Господарсько-правові основи державних закупівель в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.04 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія» 2013. 20 с.
6. Олефір А. О. Господарсько-правове забезпечення державних закупівель в сфері охорони здоров'я : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Нац. ун-т «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2014. 27 с.
7. Письменна М. С. Методологія та організація аналізу і контролю закупівель за державні кошти автореф. дис. ... доктор. економ. наук : 08.00.09 / Одеський нац. Економ. ун-т. 2018. 43 с.
8. Сошникова А.О. Теоретичні засади здійснення публічних закупівель. *Часопис Київського університету права*, 2015 С. 221–226.
9. The Necessity To Adapt The Public Procurement Contract To Private Law (Eu Law) Zaitsev, O., Maslennikova, T., Kravchuk, V., ...Ladychenko, V., Ovramets, Y. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues* this link is disabled, 2021, 24.
10. Центральна база даних prozorro.gov.ua: веб-сайт. URL: <https://prozorro.gov.ua/tender/UA-2022-07-14-007593-a> (дата звернення: 15.03.2023).
11. Центральна база даних prozorro.gov.ua: веб-сайт. URL: <https://prozorro.gov.ua/tender/UA-2018-06-14-002853-a> (дата звернення: 15.03.2023).
12. Центральна база даних prozorro.gov.ua: веб-сайт. URL: <https://prozorro.gov.ua/tender/UA-2023-02-06-004614-a> (дата звернення: 15.03.2023.)
13. Зайцев О. Л. Антикорупційна перевірка ділових партнерів при укладанні договорів закупівлі. *Протидія корупції: правове регулювання і практичний досвід* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. МВС України, Харків, 2021. 160 с.
14. НАЗК вбачає корупційні ризики у виведенні закупівель юридичних послуг для НБУ з-під дії Закону України «Про публічні закупівлі» *веб-сайт НАЗК* : веб-сайт. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/nazk-vbachaye-koruptsiyni-ryzyky-u-vyvedenni-zakupivel-yurydychnyh-poslug-dlya-nbu-z-rid-diyi-zakonu-ukrayiny-pro-publichni-zakupivli/> (дата звернення: 20.02.2023).
15. Марченко О. С. Юридичний консалтинг: конспект лекцій для студентів другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» спеціальності 051 «Економіка» спеціалізації «Бізнес-консалтинг» фінансово-правового факультету. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2019. 101 с.
16. Зайцев О.Л., Шишка О.Р. Концепція «нікчемність договору» в державних закупівлях *Право і безпека* 2021. No 3 (83) 236 с.
17. Цивільне право України : навч. посіб. : у 2 ч. Ч. 2 / В. А. Кройтор та ін. Запоріжжя, 2016. 352 с.